

Unutmamışığ - TARİX VƏ BİZ

Prezidentin Qarabağ xanı, Zəngəzur və 20 Yanvar faciəsi barədə dediklərinə sözardı

Son 200 yüz ildə Azərbaycanın yerleşdiyi coğrafiyada hansı hadisələrlər cərəyan edib, hansı böyük imperiyalar, xanlıq və xaqanlıqlar, sultanlıqlar necə izləri buraxıb, bize hansı mirası qoyub tarixə qovuşublar? Bu mərhələlərdə başımıza hansı müsibətlər gəlib, yaxud gətirilib, hansı məhrumiyyətlərə qatlanmışdır, itirmişik, itirilmişik, amma yox olmamışdır. Günahkarlar, cinayətkarlar, qəşəkkarlar, işğalçılar görmüşük bu dönenlərdə. Ox-kaman dövründən tə top-tüfəng zamanına qədər qarşımızda cildini dəyişmiş bir düşmənimiz olub. Müasir dille, terminlə desək "proksi" qüvvələrlə bizimlə savaşanların adını da, zatını da yaxşı tənəriq, biliyik. Bu gün də bizimlə qonşudurlar, bize dost, hətta 70 il bizi qardaş olduqlarını deyirdilər. Səhv atdıği addımını basanda isə

Bəli, onun əsl üzünü onda görmüşük. Bir anın içindəcə bütün resursları ilə üstümzə gəliblər, bize hər an keçmiş xatırladılar. Bir sözə "çörəyi həmişə dizinin üstündə" olub. Ayağa duran kimi yerlə bir edib, həyfini isə yene bızdən çıxmaga çalışıb. Yox, biz aciz olmamışik, sadəcə döyüdə də, dostluqda da qaydalara emel etmişik. Qarşılığında xeyanətə tuş gəlmüşik, şovinizmin ən qatı üzünü görmüşük. Və nehayət bütün bunlardan sonra ayağa qalxmağı, həm də fərqli durmağı, mərd durmağı bacarmışık. 200 ildə itirdiklərimizin az bir hissəsi də olsa geri qaytara bilmışik. İtirilmiş torpaqlarımızda at çapan düşməni "iti qovan kimi" buralardan qovmuşuq. Öndəki düşmən azacıq "ağillansa" da, onun maşasını tutanlar hələ peşimizi buraxmaq istəmirlər. Həmin qüvvələrin həyat tərzinə çevrilmiş ikili standartlarla bizi yenidən haqsız duruma salmaq isteyirlər.

Tarixi xatırlatma

"...Ermənistan bundan sonra da dənənək kimi davam edəcək və onların tranzit ölkəyə çevrilmə arzuları ele onların gözlərində qalacaq. Özleri daha çox itirəcəklər, nəinki biz. Ona görə bu məsələ diqqət mərkəzində olacaq və həm beynəlxalq müstəvədə, həm Ermənistanla ikiterəfli temaslar əsnasında biz daim bir məsələni qeyd edirik ki, Azərbaycandan Azərbaycana maneəsiz keçid olmalıdır. Heç bir yoxlamadan keçmədən, heç bir maneə ilə üzləşmədən Azərbaycandan Azərbaycana rahat və azad keçid olmalıdır. Bu, bizim tələbimizdir və nəzərə alsaq ki, Qərbi Zəngəzuru sovet hakimiyyəti bizim əlimizdən 1920-ci ilin

noyabrında alıb və Azərbaycan xalqına qarşı cinayət törədib, bu, birinci və sonuncu cinayət deyildi. İkincisi, ondan sonra ardıcıl-

ılıqla əger getsək, cinayət dırnaqarası "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti"nin Azərbaycan ərazisində yaradılması idi. Ondan əvvəlki cinayət ermənilərin çar Rusiyası tərəfindən Azərbaycan ərazisində köçürülməsi idi. Ondan əvvəlki cinayət Qarabağ xanının öldürüləməsi idi, hansı ki, zəmanət verilmişdi ki, o, öz rəhbərliyini Qarabağda icra edəcək və XX əsrin digər cinayətləri də göz önündədir. Xocalı soyqırımı, 20 Yanvar və torpaqlarımızın 1990-ci illərin əvvəllərində işğali. Yəni, biz bunu unutmamışik, Azərbaycan xalqunu unutmayıb. Biz Zəngəzuru unutmamışik və unutmayacaq. Yenə də deyirem, bizim Ermənistanə ərazi iddiyimiz yoxdur. Ancaq Ermənistan öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirərək Azərbaycandan Azərbaycana maneəsiz keçid verməlidir". Bunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev nəqliyyat məsələlərinə həsr olunmuş müşavirədəki çıxışında deyib.

Dövlət başçısı bəlli dövlətlərə və onların rəsmi dairələrinə çox önemli mesajlar verməklə yanaşı, həm də xalqımızı aylıq-sayıq olmağa çağırır. Tarixdən dərs çıxarmağımızı, bir olmamızı, kənar müdaxilələrə qarşı birləş nümayiş etdirməyimizi istəyir. Əks təqdirde yene itirə bilərik.

Qarabağ xanı niyə öldürüldü?

Tarixin qara sehifələrindən: 1805-ci ildə İbrahimxəlil xan ilə Rusiya generalı Pavel Sisianovun arasında imzalanmış Kürəkçay müqaviləsinə görə Qarabağ xanlığı Rusiya İmperiyasının tərkibinə keçdi. 1806-ci ildə İbrahimxəlil xanın Qacarlar ilə birleşməsində şübhələnən başda Mayor Lisaneviç başda olmaqla rus hərbçiləri heçbir anlaşılma aparmadan xanı ailəsi ilə birlikdə qətə yetirdilər. 1813-cü il oktyabrın 12-də Qarabağın Gülvəstan kəndində imzalanmış Gülvəstan müqaviləsinə əsasən Qacar İranı Qarabağın Rusiya himayəsinə keçməsini rəsmən qəbul etdi.

İbrahimxəlil xanın ölümündən sonra 1806-ci ildə hakimiyyətə Mehdiqulu xan gəldi. 1805-ci ilin iyulunda, Kürəkçay müqaviləsindən sonra çar I. Aleksandr tərəfindən Mehdiqulu xana general-major rütbəsi verildi. Mehdiqulu xan siyasi təzyiqlər üzündən 1822-ci ildə xanlığı tərk edərək İrana getdi. Bununla da Qarabağ xanlığı ləğv olundu.

İstiqamət götürmüştü. Bolşevik qoşunlarının bu istiqamətdə hərəkəti daşnak Ermənistanı ciddi narahat edirdi.

Bolşeviklərin Azərbaycanda hakimiyyəti əle keçirmələrindən sonra Nəriman Nərimanov Azərbaycan İnqilab Komitesinin sədri seçilərək, real hakimiyyət qeyri-azərbaycanlıların əlində idi. N. Nərimanov təkbəşinə bu cür qüvvələrə qarşı mübarizə aparmaq və qələbə çalmaq iqtidarındə deyildi. Bunu sonralar N. Nərimanovun özü də etiraf etmişdi.

1920-ci il aprelin 30-da Azərbaycan sovet hökuməti Ermənistanın daşnak hökumətinə nota verərək ondan Qarabağ və Zəngəzur ərazilərini erməni silahlı dəstələrindən təmizləməyi, Ermənistan qoşunlarının öz sərhədlərinə çəkilməsini təmin etməyi, millətlərərə qırğını dayandırmaq tələb etmişdi. Əks təqdirde, Azərbaycan özünü Ermənistan məharibə vəziyyətindən hiss edəcəyi bəyan edilmişdi. Mayın 1-də Rusyanın Gürcüstandakı səlahiyyətli nümayəndəsi Sergey Kirov, Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitesi Qafqaz Bürosunun rəhbəri Sergey Orconokidzənin və 11-ci Qırmızı ordunun komandanı Mixail Levandovskinin imzası ilə Ermənistan hökumətinə göndərilən telegramda tələb edilmişdi ki, Ermənistan hökuməti 24 saat ərzində öz qoşunlarını Azərbaycandan çıxarsın.

Ermənistan hökuməti həmin dövrə Rusyanın xalq xarici işlər komissarı Georgi Çiçerinin Türkiyəyə və Azərbaycana qarşı qərəzli mövqeyindən xəbərdar idi. Bu mövqeyin formalşamasında G. Çiçerinin milliyyətə erməni olan müavini L. Qaraxan (Lev Mixailoviç Qaraxanyan) mühüm rol oynayındı. Ermənistan Xarici İşlər Nazirliyindən aprelin 30-da G. Çiçerinə göndərilən telegramda Qırmızı ordu əsgərlərinin Qarabağ və Zəngəzur istiqamətində irəlilədiyi, bu yolla da Türkiye ilə birləşməye çalışıldığı qeyd edilirdi. Ermənistanın xarici işlər naziri Hamazasp Ohancanyan mayın 3-də Azərbaycan xalq xarici işlər komissarının müavini Mirzə Davud Hüseynova göndərdiyi telegramda Qarabağ və Zəngəzur Ermənistanın bir hissəsi saydığını və Azərbaycan hərbi hissələrinin orada yerləşməsindən narahatlığını ifadə etmişdi. H. Ohancanyan həmin telegramda bildirirdi ki, guya heç vaxt Zəngəzurda Azərbaycan hakimiyyəti mövcud olmamışdır, həmin ərazi guya Zəngəzur Erməni Milli Şurası tərəfindən idarə olunur və əhali həmin əraziyi Ermənistanın ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edir.

Ermənistanın daşnak hökumətinin belə ötkəm davranışının arxasında Rusyanın bəzi dairələrinin onu dəstəkləməsi dayanırdı. Rusyanın xalq xarici işlər komissarının müavini L. Qaraxan mayın 15-də İrəvana və Bakıya telegram göndərərək, Rusyanın Ermənistan və sovet Azərbaycanı arasında mübahisəli məsələlərin həllində vasitəciliq rolunu öz üzərinə götürdüyü bildirmişdi.

Rusiya rəhbərliyi Naxçıvan, Zəngəzur və Qarabağın sovet ordusunu tərəfindən tutulacağı əvvəlcə bəyan etsə də, ermənilərin silah gücünə əle keçirdikləri Azərbaycan ərazi lərini azad etmək üçün səy göstərməmişdi. Azərbaycan İnqilab Komitesinin 18 may 1920-ci il tarixli dekreti ilə Qarabağ və Zəngəzur qəzalarında fəvqələdə komissar vəzifəsi təsis edilmişdi. Sonradan Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Siyasi Bürosunun 1920-ci il 26 avqust tarixli qərarı ilə isə Əliheydər Şirvani (Mustafabəyov) fəvqələdə komissar, erməni Armenak Qaragözəv isə onun müavini təyin edilmişdi.

Ardı Səh. 5

Unutmamışız - TARİX VƏ BİZ

Əvvəli-Səh-4

Daşnak terrorçuları

Qarabağa gələn S.Orconokidze yerli əhalinin əhval-ruhiyyəsi ilə tanış olduqdan sonra iyunun 19-da G.Çiçerinə göndərdiyi teleqramda bildirirdi ki, Qarabağ ve Zəngəzur özlərini Azərbaycan Sovet Respublikasının tərkib hissəsi hesab edirlər. Həmin vaxt N.Nərimanovun, Qafqaz Bürosunun üzvü Budu Mdivaninin

Azərbaycan K(b)P MK-nin üzvü Anastas Mikoyanın və Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin üzvü Avis Nuricanın G.Çiçerine və S.Orconokidzeye ünvaniqliqları teleqramda isə yazılırdı: "Artıq Sovet Azərbaycanının tərkibinə daxil olan, guya mübahisəli sayılan Zəngəzur və Qarabağa gəldikdə isə qətiyyətə bildiririk ki, bu yerlər mübahisəsizdir və bundan sonra da Azərbaycanın hündürləri daxilində olmalıdır". Lakin hadisələrin inkişafı göstərdi ki, G.Çiçerin Azərbaycan rəhbərliyinin mövqeyi ilə razılaşmamışdır. G.Çiçerin iddia edirdi ki, N.Nərimanov Rusyanın silahlı qüvvələrinin Qarabağı, Zəngəzuru və Naxçıvanı tutub Azərbaycana hədiyyə etməsini istəyir və buna əsia yol vermək olmaz.

1920-ci ilin may-iyun aylarında daşnak Ermənistəni ilə Sovet Rusiyası arasında Moskvada danışqlar gedirdi. Ermənistan nümayəndə heyətine Levon Şant (Seqbosyan), Rusiya nümayəndə heyətine isə G.Çiçerin və L.Qaraxan rehbərlik edirdilər (hər iki tərəfdə erməni – müəllif). L.Qaraxanın diktəsi ilə hərəkət edən G.Çiçerin V.Lenine bildirmişdi ki,

Ermenistan nümayəndə heyəti heç bir vəchle Qarabağ mahalından savayı Ermənistənin hakimiyyəti altında olan digər yerlərin Rusyanın tabeçiliyinə könüllü verilməsinə razı deyil.

S.Orconokidze G.Çiçerinə göndərdiyi 19 iyun 1920-ci il tarixli teleqramda yazırı ki, Qarabağ və Zəngəzurda Sovet hakimiyyəti elan olunmuşdur və yuxarıda göstərilən ərazilərin sakinləri özlərini Azərbaycan Sovet Respublikasının hissəsi sayırlar.

Lakin sonradan S.Orconokidzənin mövqeyində ciddi dəyişiklik yaranmışdır. Azərbaycan ərazisinin bir hissəsinin Ermənistəna verilməsində həmin dövrdə Rusyanın daşnak Ermənistəndəki nümayəndəsi Boris Leqrənin da xüsusi rolü olmuşdu. 1920-ci il iyulun 10-da B.Leqrənin iştirakı ilə Azərbaycan K(b)P MK Bürosunda "Qarabağdan məruzə" dinlənilmişdi. Məruzədə qeyd edildi ki, Zəngəzur Ararat (Ermənistən) qoşunları tərəfindən viran qoyulmuşdur, daşnakların dayağı Türkiyə qaçqınlarıdır. Hənsi ki, həmişə ingilis-amerikan kapitalı ilə bəşənmişlər, general Dro öz dəstəsi ilə Qarabağdan Zəngəzura qaçmışdır və erməni kəndliləri Ermənistən tərkibinə daxil olmaq istəmirlər.

İyulun 14-də S.Orconokidze B.Leqrənlə birlikdə Bakıdan G.Çiçerine aşağıdakı məməmənda teleqram göndərmişdilər: "Məsələni Azərbaycanı qismən təmin edə biləcək belə bir qaydada həll etməyi zəruri sayırıq: Qarabağ tamamilə və danişqısz Azərbaycana birləşdirilir. Zəngəzur mübahisəli ərazi hesab olunur. Qalan vilayətlər Ermənistənə qalır".

Qırmızı ordu

İyulun 28-də 11-ci ordunun hissələri Gorus-Şahbuz-Cəhri istiqamətində Naxçıvana daxil olmuş, elə həmin gün orada Sovet hakimiyyətinin qurulduğu elan edilmişdi. Avqustun 3-də Dronun dəstəsi bolşevik qoşunlarının 32-ci diviziyasına hücum edərək Gorusu ele keçirmişdi. Avqustun 5-7-də 11-ci ordunun hissələri ciddi hazırlıqdan sonra Dro və Njdehin hərbi qüvvələrini qovaraq Sisyan və Qafanı, avqustun 9-də isə Gorusu azad etmişdilər. Dronun dəstələrinin qalıqları yenidən Dərələyəzə çəkilmişdi. Njdehin qoşunu isə Meğri rayonu ərazi-

noyabın 4-də İ.Stalin və S.Orconokidzənin iştirakı ilə keçirilən iclasında Rusiya ilə Ermənistən arasında imzalanması nəzərdə tutulan müqavilədə Naxçıvanın və Zəngəzurun Ermənistəna verilməsi məsələsinə kəskin etiraz bildirilmişdi.

Ermənistən Xalq Komissarları Soveti 20 iyul 1921-ci ilde Ermənistən 8 qəza 33 nahiyyədən ibarət inzibati-ərazi bölgüsünü təsdiq etdi. Həmin inzibati bölgüdə Zəngəzur qəzası yox idi. Avqustun 31-də isə yeni 9-cu qəza – mərkəzi Gorus şəhəri olmaqla Zəngəzur qəzası yaradıldı.

sində özünə mövqə tutmuşdu.

Avqustun 10-da İrəvanda sovet Rusiyası ilə daşnak Ermənistəni arasında sülh sazişi imzalanır. Sazişin 3-cü bəndində qeyd edildi ki, sovet qoşunlarının mübahisəli əraziyi tutması həmin ərazilərin hüquqi cəhətdən Azərbaycana və yaxud Ermənistəna aid olmasına məsələsinə həll etmir. Yəni bu sazişlə sovet Rusiyası Zəngəzurun sovet Azərbaycanının tərkib hissəsi olmasına qəbul etmədiyini göstərirdi və bu addımı ilə Antanta ilə əməkdaşlıq edən Ermənistəni öz tərəfəne çəkmək istəyirdi.

Qərb dövlətlərinən və Sovet Rusiyasına qarşı vuruşan çar ordusunun komandanı general Vrangel'dən xeyli miqdarda silah-sursat alıqdan sonra Ermənistən silahlı qüvvələri general Dronun komandanlığında yenidən Dərələyəzədən Zəngəzura hücum edib, Gorusu bir daha əle keçirmişdi. 1920-ci il sentyabrın əvvəllerində Njdeh özünü Zəngəzurdakı bütün erməni silahlı dəstələrinin baş komandanı elan etmişdi.

Azərbaycan K(b)P MK Siyasi Bürosunun

Azərbaycan isə öz növbəsində Zəngəzurun qərb hissəsini (Gorus, Sisyan, Qafan rayonlarını və Meğri rayonunun bir hissəsini) öz inzibati-ərazi bölgüsündən çıxardı. Bununla da Zəngəzur iki hissəyə bölündü və onun qərb hissəsi Ermənistəna birləşdirildi.

Bəli, bolşeviklərin subyektiv, heç bir fakta, tarixə, xəritəyə, kitabə söykənməyən utopiya məhsulu Zəngəzur, Dərələyəz, Göyçə və digər Azərbaycan torpaqlarının itirilməsinə gətirib çıxardı. ANTANTA hərbi blokundan dəstək alan ermənilər – qondarma "Ararat Respublikası"nın rəhbərləri öz ərazilərini genişləndirmək üçün bolşevik Rusiyası ilə savaş imitasiyası edir, hazırlıqlar göründürülər. Bolşeviklər isə hakimiyyətlərini genişləndirmək naməne Azərbaycanın böyük bir ərazisini, o cümlədən Zəngəzur mahalını dədələrinin malı kimi ermənilərə peşkəş verdilər. Təki sovetlərin planı həyata keçsin, təki Lenin bir "molodes" desin.

V.VƏLİYEV

P.S. Məqalədə arxiv sənədlərindən istifadə olunub

